

A. B. Zadorozhnyuk

**Social transformations of guild organizations in Podilia
in the XIX – early XX centuries**

During the XIX century in the environment of the Podolsk craftsmen, important transformations took place that determined the distribution of the shop system in the first half of the 19th century, the official entry into the environment of guild manufacturers of Jewish masters and the actual, parallel, existence of two forms of craft corporations.

In the second half of the XIX century, preserving separate guild traditions, the shop gradually ceases to figure as a separate financial and legal unit. The handicraft government comes to the fore as an intermediary body between artisans and authorities. The main function of the handicraft government is the control and organizational. Along with the issuance of shop certificates, the crafts council issued to workshop craftsmen, at the opening of their own workshops, a certificate of the availability of the required number of tools in them, as well as issued certificates describing the behaviour of the master. The craftsmen of the county town were subordinated to guild craftsmen from the cities of the county.

Using its intermediary position between the government and the artisans, the council stood on the guard of the shop-floor production monopoly, which was based on the interest in increasing the profitability of guild organizations. Using the monopoly right to issue handicraft certificates, the management kept all production activities under control and headed the management of the entire craft class. Under the necessity of obtaining a certificate, any occupation was conducted.

Based on the analysis of archival sources and scientific literature, it is concluded that, despite the new historical conditions, the Podolsk artisans remained the main producers of industrial mass consumption products in the future. At the same time, as before, guild organizations tried to provide a monopoly for the production of their own craft.

Key words: Podilia, Podolsk province, craft, transformations, shop production, shop regulations, craft laws.

Отримано: 15.08.2018

УДК 378.4.016-057.875(477.43-21)«192/193»

О. Б. Комарніцький

**СТУДЕНТИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ВИШУ
І НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У 20-30-ті рр. XX ст.**

У статті на основі архівних документів і матеріалів періодичної преси показано роль студентів в навчальному процесі Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (соціального виховання, педінституту) у 20-30-ті рр. XX ст. Зазначається, що студенти брали участь у розробці навчальних планів і програм, висловлювалися про необхідність раціоналізації навчальних планів. У вищій особливості увага приділялася політичному навчанню. Водночас, автор доводить, що суспільно-політичні дисципліни для студентів, особливо з низькою довшівською підготовкою, були складними для засвоєння. Значний вплив на навчальний процес, а відтак, і на студентство справили українізаційні процеси. Звернено увагу на те, що єдиним

вишем у республіці, у якому викладовою була українською мовою, був Кам'янець-Подільський ІНО, який створили на базі державно-патріотичного виховання студентів, що спричинили напружена міжнародна обстановка, можливість військового конфлікту. Через це з 1925-1926 н.р. запровадили допризовну військову підготовку. Зазначається, що частина студентів працювали у складі циклових комісій. Часто вони були інертними і не подавали своїх пропозицій для вдосконалення навчально-методичної роботи. Працювали у міських методичній комісії та педагогічних гуртках, організували методичні конференції і семінари. Характеризуються методи навчання студентів, зокрема, лабораторно-бригадний метод. Значне місце у дослідженні приділено успішності студентів, особливо студентів-комуністів і комсомольців. Автор доводить, що останні слабо навчалися. Це пояснювалося, насамперед, їх частими мобілізаціями на різні господарські кампанії. Для тогочасного контингенту студентів досить гострою була проблема загальної, у т.ч. мовної грамотності. Наведено дані про допомогу слабшим студентам, організацію гуртків самопомоги, практикування індивідуальної допомоги. Водночас, автор звертає увагу на ту обставину, що частина студентів певшину перевелися до вищих інших типів через мізерну зарплату, яку вони мали отримувати після закінчення навчання на посадах учителів. Йдеться про те, що частина викладачів не професійно ставилися до викладання доручених їм дисциплін. Зазначається про зростання навчально-матеріальної бази вишу. У цьому процесі вагомим був студентський фактор. Зокрема, молодь обала про розвиток бібліотек.

Ключові слова: студенти, викладачі, інститут, навчання, успішність, грамотність, метод, комісія, бібліотека.

Після приходу до влади більшовиків розпочалося становлення нового суспільства, побудова якого без учителів була просто неможливою. Оскільки саме вони мали нести комуністичні ідеї в учнівське середовище, формувати світогляд учнів, виховувати в молоді відданість радянській ідеології. Зважаючи на це, велику увагу радянська влада приділяла підготовці учителів, яку проводили педінститути і технікуми. Окремі факти про організацію навчального процесу у педагогічних вишах у 20-30-ті рр. ХХ ст. містяться у працях радянського вченого М. Тихомирова [62], сучасних українських істориків О. Рябченко [59] і В. Прокопчука [57; 58]. Тим не менш, ряд аспектів потребують подальших досліджень. Зокрема, у цій статті на основі архівних документів і матеріалів періодичної преси покажемо роль студентів в навчальному процесі Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (соціального виховання, педінституту) у 20-30-ті рр. ХХ ст.

Основою підготовки учителя у вишах були навчальні плани і програми, у розробці яких брали участь і студенти. Так, молодь Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (ІНО) висловлювалася про необхідність раціоналізації навчальних планів, вважаючи, що вони були перевантажені. Один із студентів скаржився, що у «ІІ-му триместрі знову 12 предметів зовсім нових здай! Анатомія 400 стор., хімія майже стількиж, вся геометрія, тригонометрія і се-

редня алгебра вкупі... А тут гульк і III триместр. Майстерня, робота на полі, екскурсії, походи. А ввечері збори без кінця. Коли це все переробити? Ні сил, ні здоров'я не вистачає» [48, арк.13в.; 55]. У 1929 р. VII окружна конференція пролетарського студентства Кам'янецьчини пропонувала скоротити термін навчання шляхом ліквідації багатопредметності, паралелізму, раціоналізації загальних предметів, приділення більшої уваги спеціальним предметам, встановивши спеціалізацію з першого курсу. На думку делегатів, варто було ліквідувати літні практичні триместри і проводити педпрактику впродовж навчального року [46, арк.2; 52]. Піднімалося питання про концентрацію невеликих за обсягом навчальних дисциплін в одному триместрі (наприклад, історія класової боротьби, історія України, організація дитячих установ) [47, арк.1; 68].

Особлива увага у виші приділялася політичному (ідеологічно-му) навчанню, яке мало забезпечити «ідейне виховання кожного комсомольця, комуніста, студента» [6, арк.16]. Суспільно-політичні дисципліни для студентів, особливо з низькою довшівською підготовкою, були складними для засвоєння. 14 лютого 1923 р. у газеті «Червоний шлях» опублікували замітку К. Польового, у якій він показав складність цих дисциплін, незрозумілість різних понять: «В кутку, на ліжкові з книжкою в руках лежить Трохим і щось бурмоче: космополітизм, неологізм, неомарксизм, всі слова його кінчалися на «ізм». Мало хто на це звертає уваги; всі зайняті – кожний придивається пильно до книжки... Деякі підводяться і лагодяться до вечері, але Трохимові не йде в голову думка про вечерю, він зубрить свої «ізми». Можна було помітити, по обличчю Трохима, що він не розуміє читаного..., він не розумів лекцій...» [57].

Присутність студентів на лекціях з ідеологічних дисциплін була обов'язковою. Дописувач П. Явтушенко зазначає, що, наприклад, в ІНО до лектора С. Сидоряка приходили «сотні душ». На його думку, молодь, яка раніше виховувалася на «богословських моралях», почала прагнути «до нових мрій нового життя, яке витягне пролетарську масу з кайдан темряви і утворе нове пролетарське життя» [69].

У січні 1930 р. для ознайомлення студентської молоді з питаннями поточної політики з ініціативи ЦБПС УСРР вводилися обов'язкові політгодини [2], наприклад, з 1930-1931 н.р. – у Кам'янець-Подільському інституті соціального виховання (ІСВ) [13, арк.60; 20, арк.43; 35, арк.27; 38, арк.101; 67, арк.60]. У цьому ж виші, а також в педінституті практикували політхвилини [7, арк.160зв., 165]. Водночас, мали місце зриви політгодин, перенесення їх на інші дні [20, арк.43; 21, арк.49].

Значний вплив на навчальний процес, а відтак, і на студентство справили українізаційні процеси. Єдиним вишем у республіці, у якому викладовою була українською мовою, був Кам'янець-Подільський ІНО, який створили на базі державного українського університету. На цей факт 21 липня 1921 р. вказував у своїй доповіді на третій сесії ВУЦВК нарком освіти Г. Гринько [3, с.11]. Пізніше, у лютому 1924 р. ректор вишу В. Гериневич звітував пе-

ред окрпрофосвітою, що перехід на українську мову викладання було здійснено ще у 1918 р. [у часи університету. – Авт.]. 206 студентів (із 215) вільно володіли українською мовою [24, арк.73; 29, арк.21, 25]. Поряд з українізацією, яка була скаддовою політикою коренізації, проводилася робота з надання представникам інших національностей, що населяли Україну, можливості опанувати знання рідною мовою. Наприклад, у Кам'янець-Подільському ІНО діяв гурток з вивчення єврейської мови [43, арк.64зв.].

Напружена міжнародна обстановка, можливість військового конфлікту спричинили нагальну потребу посилення військово-патріотичного виховання студентів. Зокрема, у педагогічних навчальних закладах відповідно до постанови ЦВК СРСР від 20 серпня 1926 р. з 1925-1926 н.р. запровадили допризовну військову підготовку [54]. Студенти двох старших курсів влітку впродовж двох місяців проходили навчання у польових умовах, під час якого закріплювалися на практиці здобуті знання. Зокрема, у 1928 р. 14 студентів ІНО військові збори пройшли в таборі одного з полків. Їхня програма передбачала строюву підготовку, стрільбу, вдосконалення фехтувальної майстерності. В обстановці, наближеній до бойової, проходили заняття з тактики [61]. Такі ж збори були проведені і наступного року. Кореспондент газети «Комсомолец Прикордоння» Дорохольський, підводячи їх підсумки зазначав, що внаслідок «настирливої учоби юнаки набиралися знань для майбутніх боїв і перемог» [50]. 1 червня 1928 р. провели міжвузівський військовий похід кам'янецьких студентів [44, арк.47]. На засіданні бюро партосередку від 11 червня 1929 р. йшлося про військовий похід, який було проведено «задовольняючи» [15, арк.8]. Один з військових походів провели також і в 1932 р. [66, арк.37]. Студентів ІНО залучали також до проведення у селах округу «Тижнів оборони» [51]. Водночас, мали місце і недоліки: недостатній зв'язок між групами, які брали участь у походах; халатне відношення частини студентів до цієї справи. Деякі з них взагалі не з'являлися на військові збори [15, арк.8].

Із середини 20-х рр. належне місце у навчальних планах посідала фізична культура. Водночас, в одному з документів зазначається, що в ІНО необхідні суми на розвиток фізичної культури у 1927-1928 н.р. були асигновані, але профком витратив їх на інші потреби [43, арк.23зв., 62зв.]. Військовий керівник Мельников у грудні 1927 р. у зверненні до правління, секретарів осередків КП(б) У і АКСМУ, профкому звертав увагу на погіршення здоров'я студентів, основними причинами якого були погане матеріальне забезпечення, переважаність навчальною, громадською і партійною роботою. Для покращення здоров'я, на його думку, необхідно було ввести заняття з фізкультури, яка б зміцлювала організм [10, арк.19-19зв.]. Тоді його не почули. Обмежилися лише ранковою фіззарядкою, яку запровадили навесні 1928 р. [44, арк.139; 64].

Студенти працювали у складі циклових комісій. Так, у 1924-1925 н.р. до складу соціально-економічної комісії ІНО ввійшли 6 викладачів і 3 студенти, педагогічної – відповідно 4 і 3, виробничої – 9 і 5 [27, арк.4]. Що стосується другої половини 1920-х рр., то маємо

лише епізодичні дані. У 1928 р. з ІНО повідомляли, що циклові комісії не звітували про свою роботу, а студенти були інертними і не подавали своїх пропозицій для вдосконалення навчально-методичної роботи [44, арк.85зв.]. 18 січня 1930 р. на засіданні партосередку вишу йшлося про слабку трудову дисципліну їхніх членів, у т.ч. студентів, які слабо відвідували засідання комісії [18, арк.40].

Педагогічний виш був методичним центром регіону. Студенти перших курсів та викладачі працювали у міських методичній комісії та педагогічних гуртках, організовували методичні конференції і семінари (зокрема, із вивчення дитячого руху), викладали на учительських семінарах. Крім того, вони проводили для школярів, різних організацій екскурсії, під час яких екскурсанти оглядали інститутські кабінети, лабораторії, обсерваторії, музеї, радіостанцію тощо. Жителі міста та району, слухачі різних курсів користувалися фондами бібліотеки вишу [22, арк.3зв.-4].

Різноманітними були методи навчання студентів. Зокрема, з середини 20-х рр. почали практикувати лабораторно-бригадний метод, який знайшов підтримку в ухвалах студентських зібрань різного рівня, які значною мірою, писалися під диктовку владних органів. 6 квітня 1924 р. на загальних зборах студентства ІНО йшлося про те, що інститут «став на шлях семінарського викладання, ... рішуче порвав з старою системою індивідуальних зачетів... Лише в окремих випадках студенти складали зачоти індивідуально...» [23, арк.46].

Важливим критерієм якості навчання є успішність студентів. Мали місце випадки слабкої успішності у студентів-комуністів. 26-27 грудня 1923 р. колегія Кам'янецького агітаційно-пропагандистського відділу в ухвальній частині констатувала про значний відсоток неуспішності студентів-членів і кандидатів в члени КП(б)У, переважаність їх службовими обов'язками, нерівномірний розподіл партнавантаження, слабку участь студентів у роботі професійних осередків [5, арк.16]. Восени 1924 р. із 5 студентів-комуністів успішно засвоїв навчальну програму лише 1 партієць, ще один – встигав частково, інші три особи мали суцільні заборгованості оскільки були завантажені партійною роботою. Дещо кращою була успішність комсомольців. Гарно навчалися 20 комсомольців, ще 7 – виконували навчальний план на 50-90% [41, арк.2зв.]. Дещо пізніше, завдяки «розвантаженню» партійців, їхня успішність поліпшилася. У 1927-1928 н.р. серед студентів-комуністів I курсу вона складала 92%, II-го – 74%, III-го – 62%. Що стосується комсомольців, то серед першокурсників успішно навчалися 83%, другокурсників – 82%, третьокурсників – 60% [10, арк.25зв.; 17, арк.39зв.]. Щоправда, у листопаді 1928 р. на засіданні бюро осередку КП(б)У у виступі комуніста Гамана йшлося про те, що деякі члени партії, використовуючи своє «положення», складали сесії «зовсім непередготовленими» [14, арк.1]. Водночас, траплялися і зриви успішності. Так, наприкінці 1929 р. академічну заборгованість мали 25% членів КП(б)У і 20% – членів АКСМУ. Головною причиною визнавалося «нераціональне

скористання учбового часу, та часу одведеного для громадської роботи» [45, арк.2; 62]. У цьому контексті досить цікавою є стаття «На боротьбу з марнотратством часу». В результаті обстеження трьох груп студентів виявилось, що більшість часу вони використовували не раціонально: друокурсники 48% свого вечірнього часу потратили на «балачки, спання», третьокурсники – 52%, четвертокурсники були більш активними (28%). Громадській роботі приділяли відповідно 10%, 5,2%, 28,7% часу, підготовці до занять – 2,4%, 7,8%, 7,8%, перегляду кінофільмів – 4,2%, 2,7%, 12,2%, читанню газет – 0,9%, 0,2%, 0,7% і т.д. [4].

Нестабільною була успішність студентів-комуністів і комсомольців у 30-ті рр., що пояснювалося, насамперед, їх частими мобілізаціями на різні господарські кампанії. У квітні 1931 р. з ІСВ повідомляли, що багато комсомольців мали академічну заборгованість. У першому семестрі 1931-1932 н.р. абсолютна успішність комуністів складала 62%, комсомольців – 63%. Якісна успішність партійно-комсомольського прошарку була катастрофічною – 32%. У другому семестрі завдяки проведенню естафети «За кадри», Стаінської естафети, «ударного місячника», випуску позики «За якість роботи» успішність зросла. Абсолютна успішність членів партії була 82,5%, членів АКСМУ – 91%. Якість навчання становила 43% [67, арк.59]. У середині 30-х рр. успішність комуністів і комсомольців покращилася. Причиною стала «розгрузка [іх] від громадської роботи і правильний [її] розподіл...» [34, арк.1зв.]. Наприклад, 30 березня 1935 р. на засіданні пленуму комсомольського комітету пединституту ухвалили вивести зі складу пленуму і звільнити від обов'язків заступника секретаря комітету комсомолу Радіонову, а також керівника «марксо-ленінського навчання» Сидоренка. Крім того, вирішили переглянути кількість громадських навантажень комсомольців, обмеживши їх двома [21, арк.52]. У квітні 1934 р. на «дуже добре» навчалось 8% членів КП(б)У і 8,5% членів АКСМУ, на «добре» – відповідно 43,5% і 33,5%, «задовільно» – 44,5% і 50%, «незадовільно» – 4% і 8%. У 1934-1935 н.р. показники стали ще кращими: на «відмінно» сесію склали 13,2% комуністів і 12% комсомольців, «добре» – відповідно 30,6% і 32%, «задовільно» – 50,2% і 55%, «незадовільно» – 0,6% і 1% [38, арк.100; 40, арк.45].

Що стосується загальної успішності, то у 1925-1926 н.р. в ІНО абсолютна успішність у третьокурсників становила 90%, друокурсників – 86%, першокурсників – 63% [10, арк.25-26; 43, арк.65зв.]. Для тогочасного контингенту студентів досить гострою була проблема загальної, у т.ч. мовної грамотності. Вкрай незадовільними були знання з української мови студентів пединституту. Зокрема, у 1933-1934 н.р. на «дуже добре» українську мову знав лише 1% студентів, «добре» – 18%, «задовільно» – 71%, «незадовільно» – 10%, у 1934-1935 н.р. – відповідно 2%, 14%, 34% і 50(!)% [38, арк.186; 40, арк.47]. У диктанті із 120 слів більшість студентів робили від 10 до 30, а деякі – по 30-50 помилок [37, арк.18; 39, арк.6зв.]. Для покращення грамотності було проведено ряд заходів. У квітні 1934 р. запровадили семінар з українського правопису [7, арк.160зв.; 38, арк.40].

арк.101]. Відбувалися додаткові заняття з української мови, групові диктанти, що проводилися викладачами і кращими студентами-випускниками мовно-літературного відділу. Щомісячно проводилися загальноінститутські письмові контрольні роботи [38, арк.185; 40, арк.39]. Такі заходи дали позитивні результати. Якщо першу контрольну роботу на «дуже добре» не написав жодний студент, на «добре» – 7%, «задовільно» – 48%, «незадовільно» – 45%, то в червні 1934 р. – відповідно 1%, 18%, 71%, 10% [38, арк.186].

Важко давалася студентській молоді фізична географія. У вересні 1934 р. у наказі директора педінституту зазначалося, що значна частина студентів I-III курсів не могли назвати і показати на карті озера, ріки, моря. Наприклад: р. Рейн показували в Азії, р. Волгу називали Дунаєм, а р. Дон – Дніпром і т.д. [39, арк.44-44зв.]. Низькою також була успішність з фізики, математики, всесвітньої літератури [38, арк.138].

Нами зафіксовані випадки, коли студентська молодь виявляла ініціативу поглибити свої знання з тих чи інших навчальних дисциплін. Так, 16 січня 1923 р. бюро ІНО заслухало заяву студентів III курсу соціально-історичного факультету про їхнє бажання вивчати кримінальне і цивільне право, соціологію. Бюро, очолюване П. Бучинський, звернулося із відповідним клопотанням до Укрголовпрофосвіти. Утім, дану ініціативу в Центрі не підтримали [24, арк.2; 26, арк.9, 38зв.]. У 1922 р. один із студентів вишу, прагнучи отримати більших знань, заявив: «Я взяв книгу і тепер нізачо з нею не розлучусь. Швидше загину з книгою в руках, як гине червоноармієць на фронті, не випускаючи з рук гвинтівку, ніж відкажусь від стремління до світла і знань» [65, арк.81].

У ряді випадків керівництво вишу робило поступки студентам, які мали академзаборгованість, і переносило складання екзаменів та заліків на пізніші терміни. Наприклад, 22 листопада 1929 р. правління ІНО заслухало інформацію декана факультету соціального виховання Гольберга про те, що поступало багато заяв про відстрочення термінів ліквідації заборгованості і причому мотиви, визначені в деяких заявах, заслуговували на увагу. Своєю ухвалою правління пропонувало деканові посилити увагу до цього питання, а профкому створити сприятливі умови слабшим студентам для ліквідації академзаборгованості [58, с.23].

Значна увага у виші приділялася допомозі слабшим студентам. В ІНО навчальна комісія у 1927-1928 н.р. для покращення успішності організувала гуртки самопомоги, однак незабаром через брак кваліфікованих керівників вони припинили свою роботу [43, арк.65зв.]. В ІСВ практикували індивідуальну допомогу слабшим студентам, яку надавали найбільш підготовлені студенти-старшокурсники [40, арк.38; 63, с.25]. Щоправда, у звіті вишу за перший семестр 1932-1933 н.р. зазначалося, що окремі студенти відмовлялися від допомоги слабшим товаришам, мотивуючи, що така допомога знизить якість їх успішності, а отже і стипендію [36, арк.9].

Значна увага у вишах приділялася дотриманню трудової дисципліни, про що йдеться в одній із наших публікацій [53].

Частина студентів педвищу перевелися до вишів інших типів через мізерну зарплату, яку вони мали отримувати після закінчення навчання на посадах учителів. Наприклад, з ІНО до інших вишів перейшли в 1925 р. 10 студентів [12, арк.24], педінституту – в першому семестрі 1933-1934 н.р. – 5 [38, арк.139, 219].

Частина викладачів не професійно ставилися до викладання доручених їм дисциплін. Наприклад, викладач математики ІНО Розенкранц заліки «приймав текстами і дійшов до того, що студентові заишається тільки підкреслити те, що, на його думку, потрібне то й усе» [1]. У вересні 1925 р. на засіданні партійного бюро, зважаючи на те, що незадоволення могло «прийняти гострий характер», вирішили як найшвидше замінити лекторів Бориса й Іваницького і підшукати кращих викладачів [11, арк.24]. У березні 1929 р. на загальних партійних зборах йшлося про незадоволення студентів викладачами Ю. Філем і О. Неселовським, які не мали «марксистського світогляду» [17, арк.35]. У жовтні того ж року на загальних зборах партосередку акцентувалася увага на незадовільному викладанні німецької мови та співів [16, арк.1].

Мали місце випадки, коли студенти у газетах публікували критичні статті про викладачів. Так, у лютому 1930 р. йшлося про професора Ретанова, який, використовуючи лекційний метод навчання, орієнтувався не на «бідняка» чи «середняка», а на краще підготовленого студента. Траплялися випадки «грубого висміювання товаришів, що, не знаючи, червоніють біля таблиці» [49, арк.2; 56].

Серед частини студентів панували нездорові настрої щодо викладачів-комуністів. У 1930 р. в проекті резолюції на доповідь секретаря партосередку ІНО було вміщено декілька висловлювань молоді щодо цієї категорії викладацького складу: «Ми, робітники, а ви марксисты в лапках». «Марксисты голодують собі, а студенти собі», «Наш вчений Палько не користується авторитетом», «Робітники-студенти – члени бюро – на положенні експонатів» і т.д. [19, арк.2].

Мали місце численні випадки неетичного ставлення до викладачів, які інколи межували з хамством. Зокрема, в ІНО на одній із лекцій студенти зробили зауваження своєму викладачеві С. Божку, який не орієнтувався твердо в датах і в послідовності подій, на що той парирував: «Дати, товариші, річ неістотна. Головне всебічний виклад подій і правильне марксистське висвітлення». Професорську діяльність цьому викладачеві довелося залишити, бо цей його вислів відразу ж став анекдотом і став поширюватися серед молоді [60, с.57-58].

Поступово зростала навчально-матеріальна база вишу. У цьому процесі вагомим був студентський фактор. Зокрема, молодь дбала про розвиток бібліотек. Наприклад, студентська молодь ІНО ініціювала запровадження в роботу книгозбірні різних новацій: у березні 1924 р. студентство звернулося з проханням до бюро вишу покращити інформування читачів про нові надходження літератури. Молодь пропонувала відповідну інформацію невідкладно заносити до каталогу, списки літератури вивішувати в читальному залі для широкого ознайомлення [59, с.64].

У ряді випадків газети і журнали для читалень часто передплачували за рахунок пожертв студентів [9, арк.4]. Зокрема, у жовтні 1923 р. на одному із засідань бюро партосередку заслухали заяву групи студентства про передплату ними часописів «Вісти ЦВК УСРР», «Вісти ВЦВК СРСР», «Экономическая жизнь», «Український економіст», «Селянська правда» [8, арк.103]. У 1925 р. вони передплачували загалом 146 періодичних видань, у т.ч. газети «Правда», «Известия», «Комсомольська правда», «Вісти», «Комуніст», журнали «Красная Нива», «Прожектор», «Крокодил», «Огонек», «Комунарка України», «Робітник Освіти», «Студент революції» та ін. [28, арк.115зв.; 30, арк.14зв.; 31, арк.27; 32, арк.164; 33, арк.2]. Обслуговування читальні здійснювали два чергові студенти під безпосереднім контролем бібліотекаря. Серед читачів частка студентів складала 72,3% [59, с.54]. Пересічно читальню щодня відвідувало 50-100 студентів. Частина видань після опрацювання передавалася в підшефні села та дитячу читальню [25, арк.95зв.]. У 1922 р. Рада студентських представників ІНО розробила проект створення громадської читальні при педвиші, що мало «привзе[сти] до ще більш тісних зв'язків населення з ІНО» [42, арк.15зв.].

Студентів залучали до участі у роботі навчально-допоміжних закладів у якості працівників. Наприклад, студенти були серед працівників бібліотеки ІНО. Завідувач бібліотеки М. Ясинський, характеризуючи працівників, відзначив роботу студентів В. Значківської, Л. Соханевич, О. Руснак, О. Харкової [59, с.53-54]. У січні 1926 р. лаборантом кафедри соціально-економічних дисциплін цього ж вишу призначили студента Клименка [12, арк.1зв.].

Таким чином, у 20-30-ті рр. ХХ ст. студентський фактор у навчальному процесі інституту був достатньо вагомим. Молодь брала участь у розробці навчальних планів і програм, висловлювалася про необхідність раціоналізації навчальних планів. У вищі особлива увага приділялася політичному навчанню. Водночас, суспільно-політичні дисципліни для студентів, особливо з низькою довшівською підготовкою, були складними для засвоєння. Значний вплив на навчальний процес, а відтак, і на студентство справили українізаційні процеси. У цьому контексті звертаємо увагу на те, що єдиним вишем у республіці, у якому викладовою була українською мовою, був Кам'янець-Подільський ІНО, який створили на базі державного українського університету. У середині 20-х рр. посилювалося військово-патріотичне виховання студентів, що спричинило напружена міжнародна обстановка, можливість військового конфлікту. Через це з 1925-1926 н.р. запровадили допризовну військову підготовку. Частина студентів працювали у складі циклових комісій. Часто вони були інертними і не подавали своїх пропозицій для вдосконалення навчально-методичної роботи. Значна увага в інституті приділялася успішності студентів, особливо студентів-комуністів і комсомольців, які слабо навчалися. Це пояснювалося, насамперед, їх частими мобілізаціями на різні господарські кампанії. Для покращення успішності практикували допомогу слабшим студентам, організацію гуртків самодопомоги, ін-

дивідуальної допомоги. Водночас, частина студентів педвишу переверелися до вишів інших типів через мізерну зарплату, яку вони мали отримувати після закінчення навчання на посадах учителів. Вагомою є роль студентів у зростанні навчально-матеріальної бази вишу. Зокрема, молодь дбала про розвиток бібліотек.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боберський А. Потрібна деяка реформа // *Студент революції*. Харків, 1929. № 4. С. 50.
2. Буков Я. Політгодини себе виправдали // *Студент революції*. 1930. № 20-21. С. 27.
3. Гринько Г. Советское культурное строительство на Украине: тезы доклада т. Гринько в III сессии ЦИКА 21 июля 1921 г. Харьков, 1921. 12 с.
4. Д. Б. На боротьбу з марнотратством часу // *Студент Прикордоння*. Кам'янець-Подільський, 1929. 18 грудня. Ч. 8 (10). С. 3.
5. Державний архів (Держархів) Вінницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1637.
6. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 25.
7. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 457. Оп. 1. Спр. 444.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 39.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 97.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 1.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 3.
12. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 6.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 11.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 14.
15. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 19.
16. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 22.
17. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 24.
18. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 25.
19. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 35.
20. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 42.
21. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1605. Оп. 1. Спр. ба.
22. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 5. Оп. 1. Спр. 641.
23. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 269.
24. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 394.
25. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 395.
26. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 398.
27. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 400.
28. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 414.
29. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 566.
30. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 601.
31. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 629.
32. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 711.
33. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 755.
34. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 943.
35. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 1385.
36. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 1841.
37. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 1842.
38. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 2066.
39. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 2072.
40. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 2208.
41. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 4. Спр. 3.
42. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 336. Оп. 1. Спр. 91.
43. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1566. Оп. 1. Спр. 265.

44. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 4.
45. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 24.
46. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 26.
47. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 27.
48. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 30.
49. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 35.
50. Дорохольський. У табор // *Комсомолец Прикордоння*. Кам'янець-Подільський, 1929. 13 липня. №21 (62). С. 3.
51. Ж-ний Я. Використаймо студентів під час «Тижня оборони» // *Червоний кордон*. Кам'янець-Подільський, 1928. 17 липня. Ч. 81 (457). С. 3.
52. Козарев. Потрібно запровадити спеціалізацію на ІІ-му курсі ІНО // *Студент Прикордоння*. 1929. 29 листопада. Ч. 2. С. 3.
53. Комарницький О. Дотримання трудової дисципліни студентами Кам'янець-Подільського педагогічного вишу (20-30-ті рр. ХХ ст.) // *Гуманітарна освіта у вищій школі: історичний досвід, проблеми та перспективи*: зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол. С. Копило (голова, наук. ред.), О. Завальнюк (заст. голови) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. С. 156-163.
54. Манфор. Увага допризвний військовій підготовці // *Студент революції*. 1927. № 1. С. 20-21.
55. Не вистачає часу й сил // *Студент Прикордоння*. 1929. 21 травня. Ч. 5. С. 2.
56. Не-рук Д. А хвості все ростуть та ростуть... // *Студент Прикордоння*. 1930. 1 лютого. Ч. 5 (12). С. 3.
57. Польовий К. «Ізми» // *Червоний шлях*. Кам'янець-Подільський, 1923. 14 лютого. №4 (96). С. 2.
58. Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 28 с.
59. Прокопчук В.С., Філінюк Л.Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: іст. нарис / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. б-ка. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2008. 284 с.: іл.
60. Рябенко О. Життя студентів радянської України у сатирико-гумористичній літературі 1920-х років // *Київська старовина*. Київ, 2008. №5. С. 46-64.
61. Студенти в таборі // *Червоний кордон*. 1928. 12 липня. Ч. 79 (455). С. 3.
62. Суліма С. Не допускайте рецидиву // *Студент Прикордоння*. 1928. 14 червня. № 17. С. 1.
63. Тихомиров В.И. Роль партийных организаций Украины в подготовке кадров советских учителей в педагогических учебных заведениях // *Наукові записки [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Серія історико-філологічна / [редкол.: О.О. Бойко (ред.) Є.Ю. Сокрутенко, М.Д. Березовчук]*. Хмельницький: Вінниц. обл. книж.-газет. вид-во, 1959. Т. VIII. С. 20-38.
64. Федорук С. Зміцнюємо здоров'я // *Комсомолец Прикордоння*. 1928. 26 червня. № 19. С. 2.
65. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1063.
66. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1797.
67. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1488.
68. Я. П. За раціоналізацію плянів // *Студент Прикордоння*. 1929. 1 травня. Ч. 4. С. 1.
69. Явтушенко П. Нове кування... // *Червоний шлях*. 1923. 13 квітня. №70 (119). С. 2.

А. Б. Комарницький

**Студенты Каменец-Подольского педагогического вуза
и учебный процесс в 20-30-е гг. XX в.**

В статье на основе архивных документов и материалов периодической печати показана роль студентов в учебном процессе Каменец-Подольского института народного образования (социального воспитания, пединститута) в 20-30-е гг. XX в. Отмечается, что студенты участвовали в разработке учебных планов и программ, высказывались о необходимости рационализации учебных планов. В вузе особое внимание уделялось политической учебе. В то же время, автор доказывает, что общественно-политические дисциплины для студентов, особенно с низкой довузовской подготовки, были сложными для усвоения. Значительное влияние на учебный процесс, а значит, и на студенчество произвели украинизационные процессы. Обращено внимание на то, что единственным вузом в республике, в котором преподавание было на украинском языке, был Каменец-Подольский ИНО, который создали на базе государственного украинского университета. Речь идет также об усилении военно-патриотического воспитания студентов, которые вызвала напряженная международная обстановка, возможность военного конфликта. Поэтому с 1925-1926 учебного года ввели допризывную военную подготовку. Отмечается, что часть студентов работала в составе цикловых комиссий. Часто они были инертными и не подавали свои предложения по совершенствованию учебно-методической работы. Работали в городских методической комиссии и педагогических кружках, организовывали методические конференции и семинары. Характеризуются методы обучения студентов, в частности, лабораторно-бригадный метод. Значительное место в исследовании уделено успеваемости студентов, особенно студентов-коммунистов и комсомольцев. Автор доказывает, что последние слабо учились. Это объяснялось, прежде всего, их частыми мобилизациями на различные хозяйственные кампании. Для тогдашнего контингента студентов достаточно острой была проблема общей, в т.ч. языковой грамотности. Приведены данные о помощи слабым студентам, организацию кружков самопомощи, практикования индивидуальной помощи. В то же время, автор обращает внимание на то обстоятельство, что часть студентов педвуза перевелись в вузы других типов за мизерную зарплату, которую они должны были получать после окончания учебы на должностях учителей. Речь идет о том, что часть преподавателей не профессионально относились к преподаванию порученных им дисциплин. Отмечается о росте учебно-материальной базы вуза. В этом процессе весомым был студенческий фактор. В частности, молодежь заботилась о развитии библиотек.

Ключевые слова: студенты, преподаватели, институт, обучение, успеваемость, грамотность, метод, комиссия, библиотека.

O. B. Komarnitskyi

**Students of the Kamianets-Podilskyi Pedagogical University
and the educational process in the 20-30-ies. XX century**

The article shows the role of students in the educational process of the Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education (social education, pedagogical institute) in the 20-30-ies based on archival documents and

periodical materials of the XX century. It is noted that the students participated in the development of curricula and programs that were the basis for the preparation of the teacher. The youth of the institute expressed the need to rationalize the curricula, believing that they were overloaded. In the university special attention was paid to political studies. The presence of students in lectures on ideological disciplines was mandatory. At the same time, the author proves that socio-political disciplines for students, especially with low pre-university training, were difficult to master. A significant impact on the educational process, and therefore, on the students made Ukrainization processes. Attention is drawn to the fact that the only university in the country where teaching was in Ukrainian, was Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, which was created on the basis of the state Ukrainian university. Along with Ukrainization, which was a component of the policy of Korenization, work was carried out to provide representatives of other nationalities who inhabited Ukraine, in particular Jews, with the opportunity to master knowledge in their native language. It is about strengthening the military-patriotic education of students, which caused a tense international situation, the possibility of a military conflict. Therefore, from the 1925-1926 school year, pre-military training was introduced. The students of two senior courses in the summer for two months were trained in the field, during which the knowledge gained was put into practice. In the article, the author drew attention to the fact that from the mid-1920s onwards, the proper place in the curriculum was occupied by physical culture. However, in the Kamianets-Podilskyi INO this case was not organized enough. In this university, we limited ourselves to morning physical exercises.

It is noted that some of the students worked as part of the cycle commissions. Often they were inert and did not submit their proposals for improving educational and methodical work. The students of the first courses and teachers worked in the city methodological commission and pedagogical circles, organized methodical conferences and seminars. Characterized methods of teaching students. In particular, since the mid-20's. began to practice the laboratory-brigade method, which found support in the decisions of student meetings at various levels. A significant place in the study is paid to the progress of students, especially student communists and Komsomol members. The author proves that the latter have studied poorly. This was explained, first of all, by their frequent mobilization to various economic campaigns. For the then contingent of students, the general problem was quite acute, incl. language literacy. Extremely unsatisfactory were the knowledge of the Ukrainian language of students, it was difficult for young people to give physical geography, physics, mathematics, and world literature. In a number of cases, the students showed the initiative to deepen their knowledge of various disciplines. It is told that the management of the university made concessions to students who had academic fees, and transferred the passing of exams and credits to later terms. The data on assistance to weak students, the organization of self-help circles, the practice of individual assistance, which was provided by the most prepared undergraduate students. At the same time, the author draws attention to the fact that some of the students of the pedagogical university were transferred to other types of higher education institutions for the meagre salary that they were supposed to receive after finishing their studies as teachers. The point is that some of the teachers did not professionally relate to the teaching of disciplines entrusted to them. Students in the newspapers published critical

articles about them. At the same time, there were numerous instances of unethical attitudes toward teachers, who sometimes bordered on rudeness. It is noted about the growth of the educational-material base of the university. In this process, the student factor was significant. In particular, the youth took care of the development of libraries.

Key words: students, teachers, institute, training, progress, literacy, method, commission, library.

Отримано: 14.09.2018

УДК 94(477.43)«17/19»:930.2

О. М. Кримська

ОСОБЛИВОСТІ ВКЛЮЧЕННЯ МІСЬКОГО І МІСТЕЧКОВОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ПОДІЛЛЯ В ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (кінець XVIII – початок XX ст.)

На основі аналізу низки вперше введених у науковий обіг архівних джерел, опублікованих документів і матеріалів, а також осмислення наукової літератури зроблено спробу виділити та охарактеризувати особливості включення міського і містечкового землеволодіння в господарсько-економічну систему Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Підкреслено, що, не зважаючи на важливість і актуальність, проблема поки що не розкрита в історичній літературі. Щоправда, в історіографії нагромаджено достатню кількість джерел і вироблено необхідний інструментарій для її наукової реконструкції на сучасній методологічній основі. Тим більше, що для цього залучено новий масив архівних джерел. Передусім, зазначено, що на суть і особливості міського і містечкового землеволодіння в досліджуваній період впливали не лише включення краю до іншої держави, а й систематичні зміни кількості земельних угідь таких поселень, котрі фіксувались у межових журналах. Між тим, вони часто не відповідали дійсності. Нерідко землі вважались міськими і містечковими, але типи цих поселень (казенні, старостинські, приватновласницькі) зумовлювали певну специфіку землеволодіння. Часто землі належали офіційним власникам, проте були захоплені іншими поміщиками, старостами тощо. Особливості земельного володіння міст й містечок визначали наявність або відсутність відповідної кількості земельних масивів, які перебували в межах чи поза їх територією, вигінних надлілів і хуторів.

Підкреслено, що на специфіку земельної власності вплинуло поступове витіснення норм польського законодавства, Литовського статуту, магдебурзького і звичаєвого права, якими вона регулювалась у подільських містах і містечках, російським законодавством.

Ключові слова: земельні відносини, міста, містечка, землеволодіння, Подільська губернія.

Земельні відносини у сучасній Україні посідають провідне місце. Це пов'язано з тим, що аграрний сектор є провідною галуззю економіки. Сьогодні Україна перебуває на стадії активного реформування земельних відносин, і вже практично створені основи нового земельного ладу. Особливе місце займає земель-